

ESATLI KÖYÜ (ORDU-MESUDIYE) KAYA ÜSTÜ RESİM VE
YAZITLARI İLE BUNLARIN TARİHİ ALT YAPISITHE PETROGLYPHS AND INSCRIPTIONS IN ESATLI VILLAGE
(ORDU-MESUDIYE) AND THEIR HISTORICAL BACKGROUND

Necati DEMİR*

Özet:

Bu çalışmada 1994 yılında Ordu ili Mesudiye ilçesi Esatlı köyünde alan araştırmaları yaparken rastladığımız kaya üstü resimler tanıtılacaktır. Miladın ilk yüzyıllarında yazıldığını/çizildiğini düşündüğümüz bu resim ve figürler, Sibiry'a'dan başlayıp Fransa'ya hatta Portekiz'e kadar uzanan coğrafya içinde bulunanların en önemlilerindedir. Gök Tanrı (Şamanizm) inancına bağlı Türkler tarafından yazıldığını/çizildiğini düşündüğümüz bu yazıtların çevresinde, eski Türk yerleşimleri ve eski Türk mezarları olan tümülüsler de bulunmaktadır. Esatlı kaya üstü resimleri ve kitabelerinin diğer önemli bir özelliği de *petroglif, ideogram, piktogram, damga, hece, yarı hece ve harfe* doğru olan yolculuğunun takip edilebilmesidir. Yani petrogliften harfe doğru yolcululuğun pek çok aşamasına burada rastlamak mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Türk kültürü, Kaya üstü resim ve figürler (Petroglif).

3

Abstract:

In this study, they are introduced images carved in rock which we have found during our field research in Ordu city, Mesudiye count, Esatlı village in 1994. These images and figures that had been written/drawn in first centuries of the Christ in our opinion, are the most important ones among existent ones in whole geography beginning from Siberia reaching to France, Portugal. In surroundings of those inscriptions which we think they had been written/drawn by Turks believed in Tengriism (Shamanism), there are also tumulus/tumuli that are old Turkish settlement and old Turkish graveyards. Another significance of petroglyphs and inscriptions in Esatlı is to be able to see the evolution of this chain: *petrogliph, ideogram, pictogram, marker, syllable, semi-syllable* and *letter*. It is possible to perceive many stages of the evolution from petrogliph to letter here.

Key words: Turkey, Turkish culture, Images and figures carved in rock (Petroglyph).

Giriş:

Ordu ili ve Yöresi Ağzları ve Ordu İli ve Yöresi Halk Kültürü adlı çalışmalarımı hazırlamak üzere 1994'te Ordu'da detaylı bir alan araştırmasına başlamış idim. Alan araştırmasına çıkmadan önce tarafımızdan Ordu ili ve çevresi

* Prof. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi – Sivas demir_necati@hotmail.com

hakkında çok yönlü bir kaynak araştırması yapılmıştı. Fakat alan araştırmasına başlayınca bölge hakkında okuduklarımızın çok yetersiz olduğu ortaya çıkmıştır. Zira gittiğimiz hemen her köyde yeni bir Türk kültürü unsuru ile karşılaşmıştık. Bunlardan bir tanesi de Ordu ili Mesudiye ilçesine bağlı Esatlı köyünde tespit ettiğimiz kaya üstü resim ve yazılardır¹.

Kaya üstü resim ve yazılar daha önce bildiğim türden değil idi. İlk bakışta, Türklerden önce bu bölgede yaşamış bir medeniyetten kalmış olabileceği düşüncesi bizde daha hâkim idi. Ancak burada bulunan kitabelerdeki harflerin Orhun Yazıtları'ndaki harflerle % 80 oranında benzerlik göstermesi de gözden uzak tutulmaması gereken bir konu idi. Biz yıllarca burada bulunan her unsurun yani resim, damga ve yazıların tek tek üzerinde durduk. Burada bulunan resim ve figürleri dünya üzerinde bulunan benzerleri ile karşılaştırdık ve 10 yıl gibi uzun bir zaman içerisinde burada bulunan kitabeleri de çözdük. Bölgede ayrıca başka kitabeler de bulduk. Bunlardan Sinop Tersanesi giriş kapısında bulunan yazı, milattan önceki dönemlerin özelliklerini taşımaktadır. Giresun'da bulunan kitabe de Ordu Mesudiye'deki kitabelerle aynı alfabe ile yazılmıştır. Resim ve figürler ise Türk dünyası içerisinde çokça rastlanan ortak motiflerdir.

Mesudiye ilçesi Esatlı köyü kaya üstü resimleri, dünya üzerindeki benzerleri ile karşılaştırıldığında ve dahi yazıtlar, Türk dilinin gelişme seyri dikkate alınarak değerlendirildiğinde, MS I veya II. yüzyılları işaret etmektedir. Resim ve damgaların tamamı Türk kültürünün unsurlarıdır.

4

Aslında Mesudiye, Sinop, Giresun'da bulunan kitabe, resim ve figürler ile aynı özellikleri gösteren kitabe, resim ve figürlere Türkiye'nin hemen hemen her ilinde tarafımızdan rastlanmıştır.

Bu durumda dar anlamda Karadeniz Bölgesi, geniş anlamda ise Türkiye hakkında daha önce bildiğimiz tarihî ve etnik konularla ilgili bilgilerin tamamının yeniden gözden geçirilmesi gereği, kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Konunun bir başka yönü ise hemen hemen bütün ülkeler, kaya üstü resim, figür ve yazıların araştırılması için enstitüler ve araştırma merkezleri kurmuşlardır. Şimdiye kadar yaptığımız araştırmalardan anladığımıza göre, kaya üstü kitabe, resim ve figürler konusunda dünyanın en zengin ülkelerinden birisi, belki de en zengini Türkiye'dir. Durum böyle iken bu konuda tek bir enstitü veya araştırma merkezinin kurulmaması gerçekten çok ilginçtir.

Biz bu çalışmamızda sadece ana hatlarıyla resim ve figürler üzerinde duracağız. Mesudiye Esatlı köyünde yer alan ve tarafımızca okunan kitabeler ile figürler konusunda hazırladığımız detaylı araştırmalar, daha sonra yayımlanacaktır.

¹ Esatlı köyündeki kaya üstü figür ve yazıtları pek çok araştırmacı kendisinin bulduğunu ilân etmiştir. Hâlbuki biz, bütün araştırmacılar önce, 11 Temmuz 1994'te tespit ettik. Bu tarihten itibaren bir yandan kitabeleri okumaya çalışırken diğer yandan çalışmalarımızda ve konferanslarımızda kitabelerden sık sık bahsettik.

1. Ordu İli Mesudiye İlçesi Esatlı Köyünün Konumu:

Ordu iline bağlı Mesudiye ilçesi, Karadeniz Bölgesi'nin Orta Karadeniz Bölümü'nde yer almaktadır. Köyün Ordu iline uzaklığı 122 km, Mesudiye'ye uzaklığı ise 7 km'dir. Tokat-Ordu karayolunun 5 km kadar güneyindedir. Konumu şöyledir: 40°25'33" (40 derece 25 dakika 33 saniye) kuzey (enlemi) paraleli ile 37°42'37" (37 derece 42 dakika 37 saniye) doğu meridyeninin (boylamı) kesiştiği yerde bulunur. Güneyinde Türkköyü, Kışlacık ve Göçbeyi köyleri, kuzeyinde de Çaltepe ve Ilışar köyleri vardır.

Esatlı köyü, Türkiye'de, Anadolu yarımadasının kuzeyinde Orta Karadeniz Bölümü'nde kıyı dağları ile Kelkit vadisi arasında, Melet ırmağının bir kolu olan Akpınar deresi vasıtası ile kuzeye açılan vadilerinden biri üzerinde yer alır. Köy, Akpınar deresinin batı yakası üzerinde kurulmuş, birkaç mahalleden oluşan nispeten toplu bir yerleşmedir. Esatlı köyü aynı zamanda, orman açmaları ile oluşturulmuş kuru tarım alanlarından oluşan az eğimli yamaçlar üzerinde kurulmuş, kuzey-güney doğrultulu vadi sistemini takip eden bir yol boyu köyüdür. Denizden yüksekliği 1350 m olan köy, geniş yapraklı bitki örtüsüne sahiptir.

2. Kaya Üstü Resim, Figür (Petroglif) ve Yazıların Bulunduğu Alan:

Ordu ili Mesudiye ilçesine bağlı Esatlı köyünün güneyinde bulunan kaya üstü resimleri ve yazıtlar, burada bulunan resim ve kitabelerden anlaşıldığına göre, **Gök Tanrı inancına bağlı Peçenek Türkleri**nden kalmıştır. Bunun en önemli delili, kaya üzerinde nakşedilmiş ongunlardır².

Gök Tanrı inancına bağlı Türkler; ayı, yerin sahibi ve koruyucusu kabul ediyorlardı. Bazı dağların tepelerine obo (oba) kuruyorlardı. Özellikle günahkâr kişiler, işleri ve sağlıkları iyi gitmeyenler, günahlarından arınmak, işlerini düzeltmek ve sağlıklarına kavuşmak için yüksek dağlardaki obalara kurban getiriyorlar, aya burada dua edip ve kurban sunuyorlardı³. Kurban sunulan hayvanların resimlerini de kayalara çiziyorlardı. Burada çizilen resimlerden anlaşıldığına göre kimisi atın, kimisi keçinin, kimisi sığırın, kimisi de geyiğin ruhundan medet ummuşlardır.

Esatlı köyünün güneyinde bulunan kaya üstü resimleri ve yazıtlar, çevreye hâkim yüksek bir noktadır. Resim ve yazıtlar, muhtemelen arazinin yüksekliği dikkate alınarak buraya nakşedilmiştir.

² Necati Demir, "Türk Tarihinin ve Kültürünün Kaynağı Olarak Kaya Üzeri Resimler (Petroglifler) ve Yazılar", *Zeitschrift für die Welt Der Türken / Journal of World of Turks*, Vol. I, No 1, Münih-Almanya, s. 5-19.

³ Murat Adjı, *Kıpçaklar (Türklerin ve Büyük Bozkırın Kadim Tarihi)*, Ankara 2002, s. 44.

Fotoğraf 1: Kaya Üstü Resim ve Yazıtların Bulunduğu Alan⁴

Fotoğraf 2: Kaya Üstü Resim ve Yazıtların Bulunduğu Alan⁵

Kaya üstü resim ve yazıtların bulunduğu alana çok yakın yörelerde eski yerleşim merkezleri ve eski Türk mezar biçimi olan tümülüs de tespit edilmiştir. Burası, eski yerleşim yerleri ve tümülüs ilgili bilim dallarında çalışan bilim adamlarının ilgisini beklemektedir.

Esatlı köyünde yer alan yüksek kayaların kuzeye bakan bölümünde resim ve figür ile onlarca kitabe bulunmaktadır. Biz bu çalışmamızda sıra ile sadece resim ve figürler üzerinde duracağız.

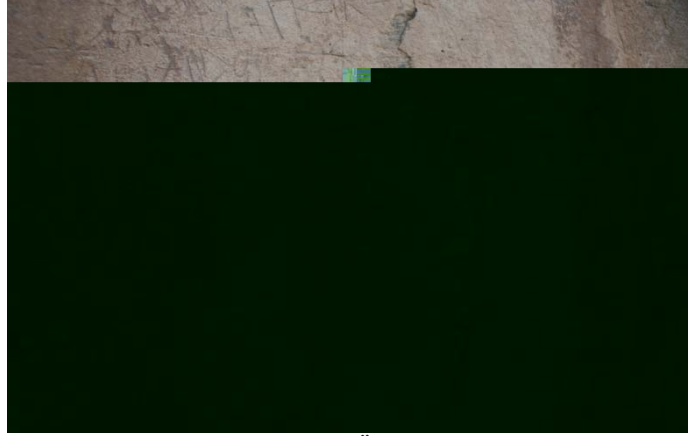
⁴ Resim ve yazıtlar, fotoğrafın ortalarında yer alan çıkıntı kayalıkların üzerindedir.

⁵ Resim ve yazıtlar, fotoğrafın ortalarında yer alan çıkıntı kayalıkların üzerindedir.

3. Esatlı Köyü Yazıtlarında Bulunan Resim ve Figürler:

3.1.a. Geyik:

Esatlı köyü yazıtları arasında bulunan figürlerin en önemlilerinden birisi geyiktir. Geyik figürü, toz tabakası tarafından örtülmüş olduğu için 1994'te yaptığımız ilk incelemelerimizde tespit edilememişti. Daha sonraki araştırma ve incelemelerimizde fırça ile kayalar özenle süpürülmüştür. Süpürme sırasında ortaya çıkan figürlerden birisi de geyiktir.

*Fotoğraf 3: Esatlı Kaya Üstü Resim ve Yazıtların
Bulunduğu Alanda Geyik Figürü*

3.1.b. Türk Kültüründe Geyik:

Şimdiye kadar tespit edilen Türk karakterli kaya üstü resimlerde, en yaygın olarak karşılaştığımız figürün geyik olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Hatta geyik figürü, kaya üstü resimlerinin Türk karakterli olduğunu ortaya koyacak kadar da önemli bir unsurdur.

Geyik motifinin bu kadar yaygın olması, Türklerin yaşadığı hemen her yere resminin çizilmesinin elbette bir alt yapısı bulunmaktadır.

Geyik motifinin Moğolistan ve Yakutistan'dan başlayıp batıya doğru yaygın biçimde kaya üzerlerine çizilmesi ve resimlenmesi, konunun değerlendirilmesi için aslında önemli bir ipucudur. Türklerin ana yurdunun Kazakistan, Çin, Moğolistan ve Rusya Federasyonu'nun sınırları içerisinde kalan *Altaylar* bölgesi olduğu bir gerçektir. Buradan göç eden Türkler, gittikleri her yere inanış ve geleneklerini götürmüşler, böylece inanış ve gelenekleri Asya ve Avrupa'da yaygınlaşmıştır.

Anadolu'da ise Erzincan ilimize bağlı Kemaliye ilçesinin Dilli Vadisi'nde⁶, Van iline bağlı Çatak ilçesi Narlı Dağları'nda⁷, Kars Kağızman Geyiklitepe'deki⁸

⁶ Osman Mert, "Dilli Vadisi'ndeki Petroglif ve Damgalar", *Bilim ve Ütopya*, S. 163, Ocak 2006, s. 5.

kayaların üzerinde bulunan geyik resimleri, kaya üstü figürleri arasında geyiğin ne kadar önemli olduğunu gözler önüne sermektedir.

Karadeniz Bölgesi'ne geyik ile ilgili inanış ve gelenekler de büyük bir ihtimalle ata yurdumuz Orta Asya'dan gelmiştir. Zira yıllardır yaptığımız araştırmalarda gördük ki Karadeniz Bölgesi, Orta Asya Kültürü'nün en canlı olarak yaşadığı bölgelerden biridir.

Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nde geyik ile ilgili inanış ve kültürün muazzam bir alt yapısı bulunmaktadır. Pek çok yer adı, geyik veya geyik ile ilgilidir. Konu ile ilgili olarak tarafımızdan çok sayıda efsane de derlenmiştir. Bazen keçi, bazen de geyiğe bağlı anlatılan şu efsane gerçekten ilgi çekicidir:

“Rivayetlere göre, köyde bir ailenin dokuz oğlu vardır. Dokuzuncu oğul, altı aylıktır. Yani çok küçüktür. O dönemlerde geçim bilek gücüne dayandığı için herkes bu aileye imrenerek bakar. Yaylaya gitme vakti gelince, herkes gibi bunlar da hazırlığa başlar ve yola çıkarlar. Yolda, en küçük çocuk hastalanır. Anne: ‘Benim sekiz tane oğlum var. Bunlardan birisi olmasa ne olur, diyerek çocuğunu yolun kenarındaki bir ağacın kovuğuna bırakır.’ Yaylaya geldiklerinde bulaşıcı bir hastalığa yakalanarak bu çocukların hepsi ölür. Üzüntülü olan anne, daha fazla yaylada kalamayarak zamanından önce tekrar evine dönmek ister. Yolda, çocuğunu bıraktığı yere gelince: ‘Ben buraya hasta çocuğumu bırakmıştım, acaba ne oldu, diyerek ağaca yaklaşır.’ Kadın, ağaç kovuğunun yanına yaklaşınca oradan bir geyik çıkıp hızla uzaklaşır. Anne bir de bakar ki hastalıktan ölmek üzere olan çocuğu iyileşmiş, serpilmiş, sağlıklı bir çocuk olmuş. Çocuğu hemen kovuktan alarak eve döner. Geyiğin beslediği bu çocuktan, ‘Yaylaoğulları’ sülâlesi türer. Rivayete göre, bugün bu sülâlenin geyik eti yemesi yasaktır. Eskiden beri toplumumuzda erkek evladın çokluğu, güç ve kuvvetin belirleyicisi olmuştur. Bu tür ailelere toplumumuzda her zaman gıpta edilmiştir. Bu durum, ‘Dede Korkut Hikâyeleri’nde de karşımıza çıkmaktadır. Ancak hiçbir ana baba, burada olduğu gibi hasta diye evladını göz göre göre ölüme terk etmez. Neticede bile bile oğlunu ölüme terk eden anne, sağlıklı yedi oğlunu kaybederek cezasını çekmiş ve ölüme terk ettiği oğlu; Allah'ın hikmeti, geyiğin beslemesiyle sağ kalmıştır”⁹.

Konunun bir başka yönü de Orta ve Doğu Karadeniz'de anlatılan *Elik Keçisi / Ana Geyik Efsanesi* ile *Türeyiş Destanı*'ndaki benzerliklerdir. Çin kaynaklarında şöyle bir efsane geçmektedir:

“Wu-sun'ların Kırılına Kun-mo derler. İşittiğimize göre, bu kırılın babasının, Hunların batı sınırında küçük bir devleti varmış. Hun Hükümdarı, bu Wu-sun Kralına taarruz etmiş ve Kun-mo'nun babası olan bu kralı öldürmüştü. Kun-mo da, o sıralarda çok küçükmüş. Hun Hükümdarı ona kıyamamış. Çöle atılmasını ölümü ile kalımının, kendi kaderine bırakılmasını

⁷ Ersin Alok, “Anadolu'da Kaya Üstü Resimleri”, *Bilim ve Ütopya*, S. 163, Ocak 2006, s. 24.

⁸ Alparslan Ceylan, “Doğu Anadolu'da Kaya Resimlerinin Türk Tarihi Açısından Önemi”, *Bilim ve Ütopya*, S. 163, Ocak 2006, s. 29.

⁹ Bilgehan Atsız Gökdağ-Cengiz Coşkun, “Giresun Efsaneleri”, *Giresun Kültür Sempozyumu (30-31 Mayıs 1988) Bildirileri*, İstanbul 1988, s. 211-212.

emretmiş. Çocuk çölde emeklerken, üzerinde bir **karga** dolaşmış ve gagasında tuttuğu eti, ona yavaşça yaklaşarak vermiş ve uzaklaşmış. Az sonra çocuğun etrafında, bu defa **dişi bir kurt** dolaşmağa başlamış. Kurt da çocuğa yanaşarak memesini çocuğun ağzına vermiş ve iyice emzirdikten sonra yine oradan uzaklaşmış. Bütün bu olan biten şeyleri, Hun Hükümdarı da uzaktan seyredermiş. Bunları görünce, çocuğun kutsal bir yavru olduğunu anlamış ve hemen alıp adamlarına vermiş. İyi bir bakımla da büyütülmesini emretmiş. Çocuk büyüyerek bir yiğit olmuş. Hun Hükümdarı da onu ordularından birine komutan yapmış. Gittikçe gelişen ve başarı kazanan çocuğa gönül bağlayan Hun Hükümdarı, babasının eski devletini ona vererek, onu Wu-sun Kralı yapmış ...¹⁰.

Her iki efsanedeki benzerlikler gerçekten dikkat çekicidir. Uluğ Türkistan'da yalnız kalan çocuğa *kuş* ve *kurt* yardım eder. Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki bu ailenin yaşamasını ise *kuş* ile *keçi* / *geyik* sağlar. Türk kültürünün binlerce yıl sonra bir başka coğrafyada bilinçaltının ortaya çıkması gerçekten ilginçtir. Kutsal sayılmasından dolayı Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nde geyik avlanmaz. Geyik avlayan veya öldüren kişinin çok büyük belalarla karşı karşıya kalacağına inanılır.

Geyiğin kutsal ve önemli olması ile ilgili olarak Karadeniz Bölgesi'nde tarafımızdan onlarca efsane derlenmiştir. Bunlar, ayrı bir başlık altında başka bir çalışmada incelenecektir.

3.1.c. Dünya Üzerinde Bazı Geyik Figürleri:

Fotoğraf 4: Rusya-Sibirya – IRKUTSK- Lena Kaya Resimleri
(Fotoğraf: S. Somuncuoğlu, *Sibirya'dan Anadolu'ya Taştaki Türkler*, s. 47)

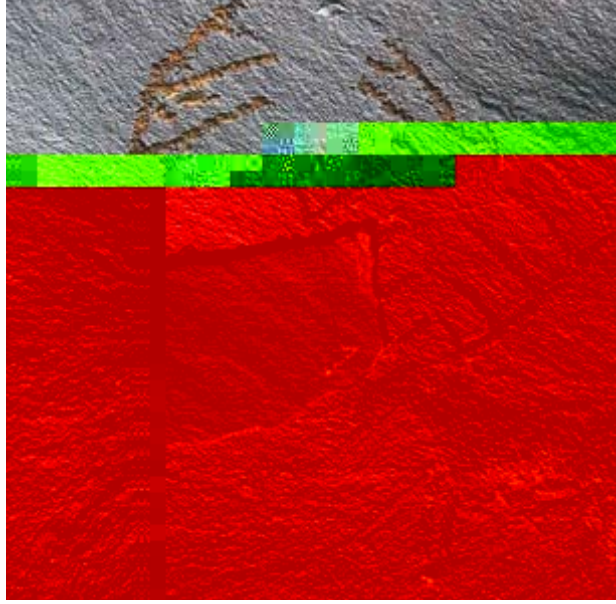
¹⁰ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. I, TTK yay., Ankara 1993, s. 14.

Fotoğraf 5: *Moğolistan – Arhangay Kaya Resimleri*
(Fotoğraf: S. Somuncuoğlu, *Sibirya'dan Anadolu'ya Taştaki Türkler*, s. 56)

Fotoğraf 6: *Moğolistan-Gobi Çölü*
(Fotoğraf: S. Somuncuoğlu, *Sibirya'dan Anadolu'ya Taştaki Türkler*, s.117)

Fotoğraf 7: Kırgızistan- Kazarman Saymalıtaş
(Fotoğraf: S. Somuncuoğlu, Sibiry'a'dan Anadolu'ya Taştaki Türkler, s. 352)

Fotoğraf 8: Avusturya
(<http://www.euopreart.net/slide.htm> 10.5.2008)

Fotoğraf 9: İtalya
(<http://www.euopreart.net/slide.htm> 10.5.2008)

3.2.a. At ve Avcılık:

Esatlı köyünün güneyinde bulunan kaya üstü resimlerden en fazla dikkat çekenlerden birisi, atlar ve avcılık ile ilgili sahnelerdir. Önemli gördüğümüz iki tanesi şöyledir:

Fotoğraf 10: Esatlı Kaya Üstü Resim ve Yazıtların
Bulunduğu Alanda Atlar ve Avcılık

*Fotoğraf 11: Esatlı Kaya Üstü Resim ve Yazıtların
Bulunduğu Alanda Atlar ve Avcılık*

3.2.b. Türk Kültüründe At ve Avcılık:

At, yaygın bir kanaate göre Türkler tarafından evcilleştirilmiş ve dünyaya hediye edilmiştir. Binlerce yıl, dünya tarihinde en önemli rolü oynayan unsur olarak tarihe geçmiştir. Medeniyetler kurup medeniyetler yıkmıştır.

At, binlerce yıl uzakları yakın eden yegâne unsur olmuş, ere ve beye yol arkadaşlığı yapmıştır. Sevgilileri kavuşturmuş, bazen de dostları ayırmıştır.

Türk kültüründe atın çok önemli bir yeri vardır. At, Türklerin ufkunu ve hudutlarını açmıştır. At, uzak yolların kapısını açan bir taşıt aracı ve güç kaynağıdır. Türk milleti at vasıtasıyla ileriye doğru yürümeye başlamış, dünyaya atın sırtında açılmıştır. Eski çağlarda küçüğünden büyüğüne herkes binicidir. Yaya yürümek utanç sebebidir. Çocuğa önce ata binmeyi, sonra yürümeyi öğretirlerdi. At, hayatı boyunca Türk'ün yanındaydı. Hatta mezara bile birlikte giryordu¹¹.

İlk yazılı metinlerimizden Orhun Yazıtları'nda at ile ilgili şu ifadeler çok önemlidir: “*Kül Tigin ilk önce Tadık Çor'un boz atına binip hücum etti. O at orada öldü. İkinci olarak İşbara Yamtar'ın boz atına binip hücum etti. O at da orada öldü. Üçüncü olarak Yigen Siliğ Bey'in giyimli doru atına binip hücum etti. O at da*

¹¹ Murat Adji, *Kıpçaklar (Türklerin ve Büyük Bozkırın Kadim Tarihi)*, Ankara 2002, s. 74.

*orada öldü*¹². Bilge Kağan Türk halkının refah seviyesini nasıl yükselttiğini anlatırken; “Sarı altınlarını, beyaz gümüşlerini, kenarlı ipek kumaşlarını, ipeklerini, **has atlarını, aygırlarını, kara samurlarını...** Türklerime ve halkıma kazanıverdim, ediniverdim, dertsiz kıldım”¹³ diyerek refah ve güç unsurları içerisinde atı da saymaktadır. Bilge Kağan’ın babası öldüğünde cenaze törenine getirilen hediyelerden, “**Cins has atlarını, kara samurlarını, gök sincaplarını, sayısız olarak getirip bıraktılar**”¹⁴ şeklinde bahsetmiş, Türklerin cenazede de hediyelediğini ve hediyelerden birinin de at olduğunu bildirmiştir.

Atın Türk tarihinde ve kültüründe bu kadar önemli olması, elbette kâğıt öncesi tarihine de yansımıştır. Bu resim ve figürlerin dünya üzerindeki benzerlerinden bazıları şunlardır:

3.2.c. Dünya Üzerinde Bulunan Bazı At ve Avcılık Figürleri:

Fotoğraf 12: Rusya-Sibiryaya – IRKUTSK- Lena Kaya Resimleri
(Fotoğraf: S. Somuncuoğlu, *Sibiryaya’dan Anadolu’ya Taştaki Türkler*, s.51)

¹² Telât Tekin, *Orhun Yazıtları*, Ankara 2008, s. 32-33.

¹³ Tekin, s. 48-49.

¹⁴ Tekin, s. 68-69.

Fotoğraf 13: *Mojbro Kayası -İsveç*

(<http://www.hunturk.net/forum/k-futhark-alfabesinin-gizemi-1015.0.html-10.5.2008>)

Fotoğraf 14: *Kirgizistan-Saymalıtaş*

(Fotoğraf: S. Somuncuoğlu, *Sibirya'dan Anadolu'ya Taştaki Türkler*, s. 382)

3.3.a. Doğan ve Doğanlı Beyler:

Esatlı kaya üstü yazıtlarında hemen başlangıçta yer alan resim ve figürlerden birisi de Doğanlı Bey'dir. Bu figür, av ve avcılıkla ilgilidir.

*Fotoğraf 15: Esatlı Kaya Üstü Resim ve Yazıtların
Bulunduğu Alanda Doğanlı Bey*

3.3.b. Türk Kültüründe Doğan ve Doğanlı Beyler:

Doğan (Kıpçak Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde Şunkar, Anadolu'da Sungur), Türklerde soylu bir kuş olarak kabul edilmektedir. Peçenek boyunun ongunu, *Ala Toğan* yani *Doğan*'dır.

Atilla'nın kalkanının üzerinde bir doğan resmi vardı ve bu doğan resmi onun hükümdarlık arması idi. Atilla'nın arması Macarlarda da devam etmiştir¹⁵. Doğan, Manas'ın av arkadaşıdır. "*Kazları ve kuğuları toplayan*" doğan, Manas öldükten sonra yas tutar, evin üstüne tüneyip durur¹⁶.

Macar Kralı Almos'un annesi rüyasında bir doğan görür. Doğan, kadının etrafında uçarak dolandır. Bir süre sonra kadın hamile kalır. Çocuk doğarken olağanüstü olaylar meydana gelir. Kadının karnından seller boşalır çağlayanlar hâlinde akmaya başlar. Bunu duyanlar, büyük ve muzaffer bir hükümdar doğduğunu müjdelerler. Çocuk büyüyünce gerçekten ümit edildiği gibi kral olur¹⁷.

Kaynaklara göre Kırgızların bir kabilesinin atası da Doğan'dır, "*Kırgız kabilelerinden birinin bir atası ve bu atanın da üç karısı varmış. Bu üç kadından en küçüğü, gece uyurken bir rüya görmüş. Çadıra bir avcı doğan gelmiş ve yatağının*

¹⁵ Ögel, age, s. 593.

¹⁶ Ögel, age, s. 519.

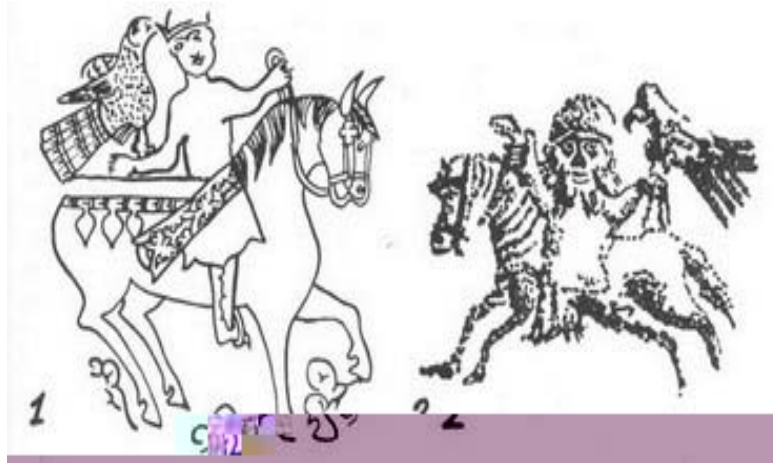
¹⁷ Ögel, age, s. 588.

etrafında uçuşarak dolaşmış. Sonra da nasıl olmuşsa gebe kalmış. Bu Kırgız kabilesini idare eden reislerin hepsi de bu küçük kadının soyundan gelirmiş”¹⁸.

“Tuna Bulgarlarına ait yazılı kayalarda, Türk soyundan gelen Bulgar Hanları, sembol olarak ellerinde birer doğan tutuyorlardı. Orta Avrupa’da bulunmuş Peçenek Türklerine ait eserler üzerinde de ellerinde doğan tutan athlar görülüyordu”¹⁹.

Esatlı köyü kitabelerinde yer alan Doğanlı Bey figürü, aşağıda yer alan Doğanlı Bey’e şaşırtıcı şekilde benzemektedir: Doğanlı beylerin dünya üzerindeki benzerlerinden bazıları şunlardır:

3.3.c. Dünya Üzerinde Bulunan Bazı Doğanlı Bey Figürleri:

Fotoğraf 16: Peçenek ve Bulgar Kabartmalarında “Doğanlı Bey”ler
(Ögel, Türk Mitolojisi, C. I, s. 519)

¹⁸ Ögel, age, s. 595.

¹⁹ Ögel, age, s. 128.

Fotoğraf 17: Köktürk Dönemi-Gümüş Tabaka-Av Sahnesi
(Türkler Ansiklopedisi, C. 2, s. 91).

Fotoğraf 18: Kırgızistan-Issıkgöl Mezar Taşı
(Fotoğraf: Necati DEMİR)

3.4.a. Güneş ve Ay:

Esatlı köyü kaya üstü yazıtlarının önemli parçalarından birisi, güneş ve ay figürüdür. Gök Tanrı inancına bağlı toplulukların en önemli motifleri arasında yer alan güneş ve ay, İslami dönemde de unutulmamıştır.

*Fotoğraf 19: Esatlı Kaya Üstü Resim ve Yazıtların
Bulunduğu Alanda Güneş ile Ay*

3.4.b. Türk Kültüründe Güneş ve Ay:

Altay Dağları'nın zirvesindeki "Üç Sümer Tepesi", bu yüzden Altayların en kutsal dağı sayılır. Zira bu gelenek, Üç Sümer Tepesi'nden başlamış ve dünyaya buradan yayılmıştır.

Türkler daha sonra "Ay motifini" kabile reislerinin bayraklarına ve savaş bayraklarına da yerleştirmişlerdi. Yanına da yıldız... Ay'dan savaşta başarı için yardım isterlerdi. Türk bayraklarındaki ay motifleri hep bu unutulmuş inanç siteminin devamı olmalıdır. Başta Osmanlı Devleti olmak üzere, *Gazneliler, Altınordu Devleti, Türkiye Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti, Türkiye Cumhuriyeti, Özbekistan Cumhuriyeti, Türkmenistan Cumhuriyeti, Doğu Türkistan, Batı Trakya Türkleri, Karakalpakistan, Irak Türkmenleri, Karaçay Çerkes Cumhuriyeti, ...* Yunan kökenli diye iddia edilen MÖ 7. yüzyılda kurulan Trabzon Devleti'nin bayrağı, ay ve yıldızdan oluşuyordu. Bazı Türk devlet ve boylarının bayraklarında dolunay bulunmakta... Bazılarında ise güneş, diğer bazılarında ise yıldızlar... Ay yıldızı Köktürkler, paralarının üzerine de koymuşlardır. Tıpkı Türkiye Cumhuriyeti paralarında olduğu gibi... Eski Altaycada *Bayrak*, ruh anlamına gelmektedir.

Necati Demir
Esatlı Köyü (Ordu-Mesudiye) Kaya Üstü Resim ve Yazıtları ile Bunların Tarihi Arka Planı
The Petroglyphs and Inscriptions in Esatlı Village (Ordu-Mesudiye) and Their Historical Background

Fotoğraf 20: Üzerinde Ay Yıldız Motifi Bulunan Köktürk Paraları

Ay Dede/Baba'ya kurbanı sunmak²⁰

İnanca göre, dünya ilk yaratıldığında güneş ve ay yoktur. Gök Tanrı, iki ayna koyarak gece ve gündüz dünyanın aydınlatılmasını sağlamıştır. Şamanların cübbesinde güneş ve ayı sembolize eden levhaların bulunması, bu düşünce ile ilgilidir²³.

Ay Tanrı, İslamiyet öncesi inançlarında Gök Tanrı'dan sonra gelir ve güneşle beraber anılır, insanoğlunu babası ve ilk insan kabul edilirdi. "Ay Tanrı", "Ay Ata" ve "Ay Dede" adının ortaya çıkışı, bu olaya bağlanmaktadır²⁴.

Türk kültüründe ay, erkek; güneş ise dişidir. Türklerde büyük devlet adamların atalarının mukaddes köklere dayanması gelenektir. Cingiz Han'ın ilk ataları, erkek kurt ile diş maral idi. Atası, ay ışığıdır. Ay ışığı pencereden girmiş, çıkarken de kurt şeklinde çıkıp gitmiştir. Annesi, ay ışığından hamile kalmıştır. Oğuz Han'ın oğullarının birinin adı, Ay Han'dır.

Manas, *Altın Ay* ile evlenmiştir. Gelininin birinin adı ise Ay-çörek'tir. Manas'ın torununun birine ad bulunamamıştır. Gökten bir *Ay Koca* gelir ve Manas'ın torununa ad verir.

Türk inancına göre ay ile güneş, insanları her zaman gözaltında bulundurur ve onların kötü yola sapmalarını önlerdi. Güneş sıcak, ay ise soğuk

²³ Cemal Şener, *Türklerin Müslümanlıktan Önceki Dinleri Şamanizm*, Ad Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 41. "Yakut Türkleri, ilk yaratıcıya **Ürüng** – **Ayığ**- **Toyon** derlerdi. **Ürüng** beyaz, **Ayığ** yaratan, **Toyon** ise Tanrı anlamlarına gelmektedir. Ayığ, yaratıcılık ve iyilikle ilgili şeyleri temsil eden iyi ruhların ve meleklerin adıdır. O, istediği zaman insanlara şu veya bu iyilikleri yapabilir. İstemezse yapmaz. Bunlardan iyilik dilemek için Yakutlar, onlara ateş vasıtasıyla veyahut da eski Türk âdetlerine uygun olarak kurbanı kansız olarak sunarlardı. Beyaz yaratıcı tanrı, diğer yaratıcı ruhların üstünde olur. O, büyük bir varlık ve iyi bir ruhtur. Dünyayı idare eden odur. İnsanlara yaratıcı gücü ve çocukları o verir. Yerin ve toprağın verimli olmasını o sağlar. Hayvanların çoğalması ve bolluk da onun desteği ile olur. Yeri, havayı ve insanları o yaratmıştır. İnsana can (kut) veren de odur. Fakat bu büyük yaratıcı, diğer küçükler gibi özel işlerine karışmaz. Onların zengin olması için özel bir etkide bulunmaz. Şahsi dileklerini de dinlemez. Ancak insanlara yardım ederek, onları çaresiz bir ölümden kurtarabilir. Bu yardımı da her zaman yapmaz. Ancak bu lütfünü büyük efsane kahramanları için gösterir. Bu sebeple Yakutlar, bu büyük yaratıcıyı diğerinden ayırırlar ve ona "Canlı Kurban" verirlerdi. "Canlı Kurban", hayvanları başıboş bırakmaktır. Kurban olarak başıboş bırakılan hayvanlardan artık istifade edilmezdi. Onların ne eti yenir, ne sütü içilir ve ne de yük hayvanı olarak kullanılırdı. Eski zamanlarda Yakutlar at sürülerini canlı olarak doğu bölgelerine sürerlerdi. Büyük yaratıcıya kurban olsun diye. Unutmayalım ki doğudan güneş doğuyordu. Büyük yaratıcının da doğu ile ilgisi vardı. ... Eski Yakutlar bu büyük yaratıcı için "Ayığ Tangara" yani "Yaratıcı gök" terimini de kullanırlardı" (Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. I, s. 430-431)

²⁴ "Çok çok eski çağlarda, çok yağmurlar yağmış, çamurlar sürüklenmiş. Sellerin önündeki çamurlar, bir yol bularak, Kara dağ adlı bir dağın içindeki, bir mağaraya dolmuştur. Mağaranın içindeki kayalar yarılmış. Kaya yarıklarının bazıları, bir insanı andırıyormuş. Sürüklenen çamurlar gelip, bu 'insan kalıplarını' doldurmuşlar. Aradan çok zaman geçmiş. Yarıklarda

sembolüdür. Türkler genel olarak kuzey bölgede yaşadığı için ay'a daha fazla önem verilmiştir.

Türk inancına göre, ay'ı da yaratan bir ulu Tanrı vardır. Fakat Uygur metinlerinde "Ay Tengri" sözü sık sık geçmektedir. Bahaeddin Ögel'e göre bu söz "Kök Tengri" sözünün sonraki yıllardaki bir paralelidir²⁵. Yine Ögel'e göre, Uygur Dönemi'ne kadar Türkler Tanrı'ya Kök Tanrı derken Maniheizmin kabulünden sonra Ay Tanrı demeye başlamışlardır²⁶. Ay ve Güneş ile ilgili olarak Anadolu'da da çok sayıda efsane anlatılmaktadır. Bizim derlediğimiz bir efsanede, ay ile güneşin ilişkisi şöyle yorumlanmıştır²⁷: Sümerlerin Ay Tanrısı'na çeşitli hayvanları kurban verdikleri tarihi kaynaklarda geçmektedir²⁸.

Köktürklerin ataları Koo-çuların (Töles) beş büyük grubunun 450'de bir araya geldiğini ve büyük dinî törenler yaptıklarını Bahaeddin Ögel söylemektedir. Bu tören sırasında, bilhassa göğe verilen kurbanlar başta geliyordu²⁹.

Kesilmiş kurban piştikten sonra yüzünü doğuya çeviren Şaman, kurbanı şu dua ile evin atalarına ve koruyucu ruhlara sunar:

*Ayin temiz ışığında
Güneşin parlak ışığında
Eski yılı geçince
Yeni yılı gelince
Onun yılı değişince
Sonbaharda her şey ala olunca,
Kamışın başı geçince
Tabak dolusu için,
Yemek kokusu için,
Kayra Kan sana bunu sunarım!*³⁰

²⁵ Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. II, s. 202-203.

²⁶ Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. I, s. 129.

²⁷ **Ay ile Güneşin Aşkısı:**

3.4.c. Dünya Üzerinde Bulunan Ay ve Güneş Figürleri:

Fotoğraf 21: Ay ile Güneş (İtalya)
(<http://www.euopreart.net/slide.htm> 10.5.2008)

Fotoğraf 22: Ay ile Güneş (Portekiz)
(<http://www.euopreart.net/slide.htm> 10.5.2008)

3.5.a. Balık:

*Yoktur bu dünyanın ucu bucacı,
Sarı öküzden, balıklar aşağı
(Kayıkçı Kul Mustafa)*

Esatlı kaya üstü resimleri arasında dikkat çeken figürlerden biri de balıktır. Balık figürü de Gök Tanrı inanç sisteminin bir unsurudur.

Fotoğraf 23: Esatlı Kaya Üstü Resim ve Yazıtların Bulunduğu Alanda Balık

3.5.b. Türk Kültüründe Balık:

İslamiyet öncesi Türk inanç sistemine göre dünya, bir balık ve balığın üzerinde olan bir öküzün boynuzları üzerinde durmaktadır.

Kırgız Türklerine göre, yerin en altında büyük bir deniz, bu denizin içinde bir balık, balığın üzerinde ise çok kalın bir bulut dolaşırdı. Bulutun üzerinde çok büyük bir kaya, kayanın üzerinde de bir “Boz Öküz” vardı. Dünya bu boz öküzün boynuzları üzerinde dururdu.

Altay Yaratılış Destanı’nda Dünya’nın oluşması şöyle anlatılmaktadır:

*“Ülgen yere bakarak: ‘Yaratılsın yer’ demiş
Bu istek üzerine denizden yer türemiş
Ülgen göğe bakarak. ‘yaratılsın gök’ demiş.
Bu buyruk üzerine üstünü gök bezemiş
Tanrı Ülgen durmamış, ayrıca vermiş salık,
Bu dünyanın yanına, yaratılmış üç balık
Bu büyük balıkların, üstüne dünya konmuş
Balıklar çok büyükmüş, dünyaya destek olmuş
Dünyanın yanlarına iki de balık konmuş
Dünya gezer olmamış, bir yerde kalıp donmuş,
Bir başka balık ise yere gerilmiş imiş,
Oradaki balığın başı tam kuzeydeymiş*

*Tufan hemen başlarmış, yönü az değişseymiş,
Bu yön hiç değişmeden kuzeyde olmalıymış,
Onun başı az düşse, tufanlar başlar imiş,
Bu yön hiç değişmeden, kuzeyde olmalıymış,
Onun başı az düşse, tufanlar başlar imiş,
Tufanla taşan sular, dünyayı kaplar imiş,
Başı zincirler ile, bu yüzden bağlanmıştı
Başın oynamamsı, bu yolla sağlanmıştı,
Zincirler bağlanmış ortadaki direğe
Balık n'olur ne olmaz, kımıldamasın diye”³¹.*

Altaylılar, dünyayı üç balığın taşıdığına inanmaktadır. Tarih boyunca sık sık depremler yaşayan Çinlilere ve Japonlara göre yer sarsıntısının sebebi, dünyayı taşıyan balığın harekete geçmesidir. Müslüman Türklere göre ise yer sarsıntısının sebebi dünyayı boynuzları üzerinde tutan öküzün kıpırdamasıdır. Fin-Ogur kavimlerinden Votyaklar, yer altındaki üç balığın, Mordvinler göre ise dünya bir balığın üzerinde durmakta ve zelzeleyi o yapmaktadır. Bu inanç, Fin-Ogur ve Macarlar arasında, ayrıca onlara akraba olan kavimler arasında da yaygındır. Buryatlara göre ise Ortadeniz’de yüzen bir balık, aynı zamanda dünyayı da taşıyordu. Japonya’nın kuzeyinde yaşayan Anyu halkı da dünyanın büyük bir balık üzerinde durduğuna inanıyordu³².

Altay Türklerinin Gök Tanrı inancına bağlı inanç sistemini içeren *Maaday Kara*’da ise dünyayı ayakta tutan iki balıdan bahsedilmektedir³³.

Yakut Türklerine göre, *Doydu -Balıga* denen bu dünya balığının ağzı, gırtlığının altında, gözü de ensesinde idi. Yakutlar aynı balığa *Ölüg-balıga*, yani “Ölüm Balığı” veyahut da “Ölüm Yeri Balığı” derlerdi³⁴.

Anadolu’da ve kültür bakımından Anadolu’nun tesiri altında bulunan Kırım’daki durum daha başkadır. Türkiye’deki inanişe göre, en altta bir deniz vardı. Denizin içinde büyük bir balık, balığın üstünde bir öküz, öküzün boynuzları üzerinde de dünya duruyordu. Kırım Türkleri arasında bu efsane, biraz daha değişik olarak anlatılır. Onlara göre, “Dünya, bir boğanın boynuzları üzerinde duruyordu. Boğa ise, büyük denizde yüzen, büyük bir balık üzerinde idi. Denizin altında rüzgârlar ve onun altında karanlık bir dünya uzanırdı. Boğa yorulup da, boynuzlarını kımıldattıkça, büyük zelzeleler olurdu.”

Türk halk edebiyatında, dünyanın öküz üzerinde durduğuna dair pek çok örnek vardır. Bunlardan bir tanesi şöyledir: Hazret-i Ali, Anter isimli bir kâfir ile karşılaşır. Anter’e Müslüman olmasını söyler. Anter ise Müslüman olmaz. Olay daha sonra şöyle gelişir: “Çünkü İmâm-ı ‘Ali gördü ki ⁽⁴⁾ imâna gelmez, Zülfikâr’ı havâle eyledi. Anter kalkan kodı başı üzerine. Hazret-i ⁽⁶⁾ İmâm şöyle çaldı ki

³¹ Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. I, s. 433-434.

³² Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. I, s. 440-449.

³³ Geniş bilgi için *Altay Destanı Maaday Kara*, Hazırlayan: Emine Gürsoy Naskali, , İstanbul 1999.

³⁴ Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. I, s. 440.

Zülfikâr kalkanın kesüp tepesine ve omuzuna, andan beline ve andan eyeri kesüp iki pâre eyledi. Zülfikâr taşdan geçüp yere indi, fi'l-hâl Cebrâil -aleyhi's-selâm-yetişüp Zülfikâr'ı tutdı. Eger tutmayaydı öküzi, balığı keser idi”³⁵.

3.5.c. Dünya Üzerinde Bulunan Bazı Balık Figürleri:

Azerbaycan-Kubistan ve Fransa kaya üstü resimleri arasında rastladığımız balık, Esatlı köyündeki ile hemen hemen aynı özellikleri göstermektedir.

Fotoğraf 24-25: Azerbaycan – Kubistan
(Çizim: İ. M. Caferzade, Kubistan, Bakü-1997)

Fotoğraf 26: Kaya Üstü Balık Figürü - Fransa
(<http://www.europreart.net/slide.htm> 10.5.2008)

3.6.a. Kurban Baltası:

Esatlı köyü kaya üstü figürleri arasında yer alan **kurban baltası** figürü dikkat çekicidir. Kurban baltası, Gök Tanrı inanç sisteminde önemli bir unsurdur.

³⁵

Necati Demir-M.Dursun Erdem, *Hazret-i Ali Cenkleri*, Ankara 2007, s. 159-160.

Fotoğraf 27: Esatlı Kaya Üstü Resim ve Yazıtların Bulunduğu Alanda Kurban Baltası

3.6.b. Dünya Üzerinde Bulunan Kurban Baltası Figürü:

Kurban baltası figürüne İtalya'da da rastlamaktayız.

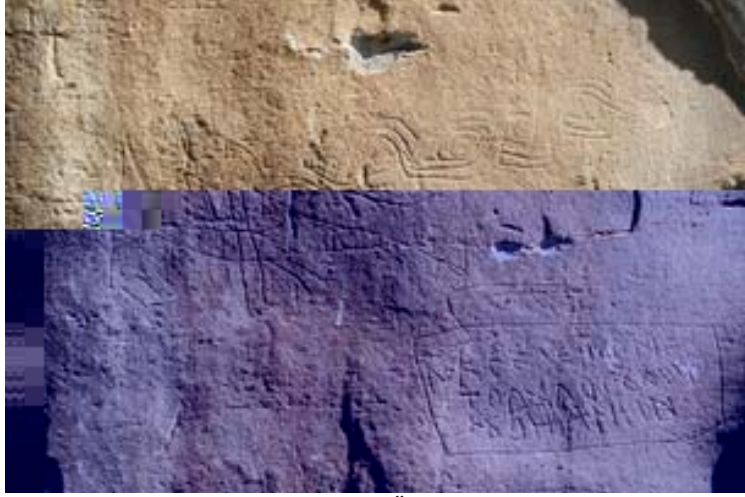
27

Fotoğraf 28: İtalya
(<http://www.euopreart.net/slide.htm> 10.5.2008)

3.7.a. Canavar / Yılan:

Esatlı köyü kaya üstü resimleri arasında yer alan canavar figürü ilgi çekicidir:

*Fotoğraf 29: Esatlı Kaya Üstü Resim ve Yazıtların
Bulunduğu Alanda Canavar*

3.7.b. Türk Kültüründe Canavar:

Gök Tanrı inancına dayalı eski Türk düşünce sisteminde göre dünya; gök, yeryüzü ve yer altından oluşmaktadır. Yer altının sembolü ve karanlıkların hâkimi Şeytan Erlik veya Erlik Kağan'dır.

Altay yaratılış destanına göre, kâinatın başlangıcında yalnızca iki varlık vardı. Bunlardan biri *Tanrı Ülgen*, diğeri ise *Şeytan Erlik*'tir. Dünyada hiçbir şey yokken iyiliğin sembolü Tanrı Ülgen ile kötülüğün sembolü Şeytan Erlik (Ehrimen) büyük denizin üzerinde uçup duruyorlardı. Tanrı Ülgen ile Erlik başlangıçta dosttur. Sonradan Tanrı ile Şeytan arasında büyük savaşlar olmuştur. Dünya oluştuğunda Şeytan karanlıkların, kötülüklerin ve zulmet dünyasının sahibi olur³⁶.

Erlik'in hep kötülük ve işkence yapmak, fitne fesat çıkarmakla meşgul olduğu, halk anlatılarında da karşımıza çıkmaktadır. 1964'te Sazon Saymoviç Surazakov'un Aleksey Girigoreviç Kalkin'den derlediği, Emine Gürsoy-Naskali'nin Türkiye Türkçesine kazandırdığı "Maaday Kara" adlı eserde, bu konu geniş bir yer tutar. O, Yer altı Tanrısı ve kötülüğün sembolüdür. Hayatta iken çeşitli günahlar işleyen kişilere Erlik'in nasıl işkence yaptığı, günahsız kişilerin Erlik tarafından nasıl esir alındığı ve sonra kurtarıldığı, eserde zaman zaman dile

³⁶ Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. I, s. 420-

getirilmiştir³⁷. Şeytanın yeri, yer altıdır. Kutadgu Bilig’de bazen şeytan yerine, “dev” sözü kullanılmıştır. Şeytanın yarattığı yaratıkların tamamına, dev denilmektedir.

Gök Tanrı inancına göre Yılan, Erlik’in buyruğu altındadır. Bu yüzden yer altında dolaşır ve yer altı dünyasının Tanrı’sına iman eder. *Altay Destanı Maaday Kara*’da da Erlik ile yılan bağlantısı geniş bir şekilde işlenmiştir³⁸. Bu yüzden yılan, lanetlidir ve Türk kültüründe sevilmez. Nitekim Esatlı kaya üstü resimlerinde onun öldürüldüğü sahneler çizilmiştir.

Türk dünyasının alt yapı bütünlüğü bu figürlerle de ortaya çıkmaktadır. Moğolistan-Gobi çölünde yer alan bir resmin Esatlı köyündeki ile benzerliği gerçekten dikkat çekicidir.

3.7.c. Dünya Üzerinde Bulunan Canavar Figürü:

Fotoğraf 30: Moğolistan- Gobi Çölü
(S. Somuncuoğlu, *Sibirya’dan Anadolu’ya Taştaki Türkler*, s.82.)

Sonuç:

Esatlı köyü kaya üstü resim ve kitabelerinin Türk karakterli olduğu, Türk kültürünün bir parçası olduğu hiç tartışılmayacak kadar açıktır.

Esatlı köyü kaya üstü resim ve kitabelerin hakkında şimdiye kadar arkeolojik bir araştırma yapılmamıştır. Ancak kitabelerin vücut bulduğu dil özelliklerinden anlaşıldığına göre, MS I-II. yüzyılda yazılmış olabileceği düşünülmektedir. Dolayısıyla kitabeler, Orhun Abideleri’nden çok daha önce, yaklaşık 5 yüzyıl önce yazılmıştır. Burada yer alan kitabelerin diğer bir özelliği de Orhun Yazıtları’ndan sonra muhteva açısından ikinci büyük yazıt olmasıdır.

³⁷ Geniş bilgi için bk. Naskali, age.

³⁸ Geniş bilgi için bk. Naskali, age.

